

Mevlâna'nın Hocası Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî, Eseri ve Bibliyografya Denemesi

Mawlana's Teacher Burhaneddin Muhakkik Tirmidhi, Work and Bibliography Experiment

Nuri ŞİMŞEKLER¹

¹Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Konya, Türkiye

ORCID: N.Ş. 0000-0001-7502-6801

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Nuri ŞİMŞEKLER (Doç. Dr.),
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Konya, Türkiye
E-posta: n.simsekler@gmail.com

Başvuru/Submitted: 30.06.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
18.07.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
29.07.2022

Kabul/Accepted: 09.08.2022

Atıf/Citation: Simsekler, Nuri; "Mevlâna'nın Hocası Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî, Eseri Ve Bibliyografya Denemesi", *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 41 (2022), 305-319. <https://doi.org/10.26650/jos.1138485>

öz

Mevlâna Celâleddin-i Rumî'nin (öl. 1273) babası Sultânü'l-Ulemâ Bahâeddin Veled'in (öl. 1231) öğrencisi olan Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî 1166 veya 1169 yılında Seyyid Hasan Tirmizî'nin oğlu olarak Tirmiz'de dünyaya gelir. Doğduğu şehirde eğitimlerini tamamladıktan sonra gördüğü bir rüya üzerine 40 yaşlarında Belh'e giderek (1208) 40 gün kadar Mevlâna'nın babası Bahâeddin Veled'in meclislerine katılır ve sonrasında Tirmiz'e geri döner. Ancak bir yıl kadar sonra tekrar Belh'e giderek Bahâeddin Veled'in derslerine devam eder. Küçük yaştaki Mevlâna'ya eğitimlik de yapar. Bahâeddin Veled ve ailesinin Belh'ten ayrılmasının ardından tekrar Tirmiz'e döner. Tirmizî rüyasında Konya'ya yerleşen hocası Bahâeddin Veled'in vefat ettiğini (1231) ve hocasının da Konya'ya gelip oğlu Mevlâna'yı yalnız bırakmayıp ona hocalık etmesi gerektiğini görür. 1 yıl kadar sonra Konya'ya gelen Tirmizî, 9 yıl Mevlâna'ya hocalık yapar, onu Halep ve Şam'a eğitim için gönderir. Mevlâna ile görüşmek, buluşmak için Şems-i Tebrizî'nin (öl. 1247 ?) Konya'ya gelmekte olduğunu bir şekilde his yoluyla sezen Tirmizî, 1240 yılında yerleştiği Kayseri'ye döner ve aynı yıl veya 1241 yılında burada vefat eder. Beraber olduğu dönemlerde ve vefatının ardından hocası Tirmizî'ye son derece saygı besleyen Mevlâna ve Mevlevî kaynakları Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî'den hep saygı ile söz edilir, hayatı ve eseri *Maârif*'deki tasavvufî fikirleri aktarılır. Tirmizî'nin *Maârif* adlı eseri, hayatı ve mücadeleleri ile ilgili menkıbe kitaplarında aktarılan bilgiler haricinde kendisi ile ilgili sınırlı bilgi ve aynı bilgileri aktaran kaynaklar haricinde malumat yoktur. Bu çalışmanın sonunda verilen Bibliyografya denemesinde de görüleceği üzere Muhakkık-ı Tirmizî'nin özelliğinin sadece "Mevlâna'nın Hocası" sıfatı olmayıp detaylı incelenip araştırılması gereken büyük bir mücadele adamı ve önemli bir mutasavvıf kimlik olduğu anlaşılacaktır.

Anahtar kelimeler: Burhâneddin Tirmizî, Seyyid-i Sırdân, Mevlâna, Bahâeddin Veled, Maârif

ABSTRACT

Burhan ud-Din Muhaqqiq Tirmidhi was born in Termez in 1166 or 1169 as the son of Hasan Tirmidhi and was the student of Baha' ud-Din Walad (d. 1231), Mawlana Jalal al-Din Rumi's (d. 1273) father. After completing his education in Termez, Tirmidhi went to Balkh in 1208 at the age of 40 due to a dream and

attended the assemblies of Baha' ud-Din for 40 days, then returned to Termez. A year later, he returned to Balkh and continued Baha' ud-Din's lessons. Burhan also taught Rumi at a young age. After Baha'ud-Din left Balkh with his family, Burhan returned to Termez. 8-10 years after Tirmidhi returned to Termez in 1231, he dreamt that his teacher Baha'ud-Din had passed away in Konya and that he should go there to teach Rumi. Tirmidhi left for Konya a year later, taught Rumi for 9 years, and then sent him to Aleppo and Damascus for education. Tirmidhi sensed that Shams Tabrizi (d. 1247/1248) would come to Konya to meet Rumi and thus returned to Kayseri in 1240, dying within the year. Rumi greatly respected Tirmidhi as his teacher while they were together, stating after his teacher's death, "Listen to the magic of Muhaqqiq in my language!" As a result of the importance and respect Rumi showed his teacher, Mawlawi sources always mention Tirmidhi with respect. Tirmidhi conveyed his life and mystical ideas in his only work *Maârif*. Carefully examining the religious and mystical information in *Maârif* as well as the different mystical life style conveyed in his anecdotal books reveals Tirmidhi to have not only been Rumi's teacher but to also be someone requiring an in-depth investigation as he was a man of great ideas and an important Sufi, as shown in the bibliographic essay at the end of this study.

Keywords: Burhaneddin Tirmidhi, Rumi, Rumi's teacher, Bahaaddin Walad, *Maârif*

EXTENDED ABSTRACT

Burhan ud-Din Muhaqqiq Tirmidhi was born the son of Hasan Tirmidhi in Termez in 1166 or 1169 and was the student of Baha'ud-Din Walad (d. 1231), Mawlana Jalal al-Din Rumi's (d. 1273) father. After Tirmidhi completed his education in Termez, he left for Balkh in 1208 at the age of 40, inspired by a dream, whereupon he attended the assemblies of Baha'ud-Din Walad, Rumi's father, for 40 days and then returned to Termez. One year later, however, he would return to Balkh and resume his lessons with Baha'ud-Din Walad. Tirmidhi undertook the task of teaching and educating Rumi, who was still a child at that time, as part of his upbringing. After Baha'ud-Din Walad left Balkh with his family, Tirmidhi returned to Termez and started to spend his days wandering the plains, sometimes in a state of divine intoxication (*jazba* and *sakr*). Other times he would give lectures and perform deep contemplation (*tafakkur*). While Tirmidhi continued to live this way, after 8-10 years in 1231 he dreamt that his teacher Baha'ud-Din Walad, who'd settled in Konya, had passed away and that he should come to Konya to accompany and teach his teacher's son, Rumi. Tirmidhi left for Konya a year later and taught Rumi for nine years before sending him to Aleppo and Damascus for education. Tirmidhi later sensed that Shams Tabrizi (d. 1247?) would come to Konya to see and meet with Rumi and so returned to Kayseri to settle down in 1240, dying there within the year. Tirmidhi still attracts attention as a mausoleum and a place to visit.

Rumi had great respect for Tirmidhi as his teacher while they were together and always remembers him. Upon his teacher's death, Rumi said, "Listen to the magic of Muhaqqiq in my language!" As a result of the importance and respect that Rumi showed his teacher, Burhan ud-Din Muhaqqiq Tirmidhi is always mentioned with respect in the Mawlawi sources written both in his time and after. Tirmidhi conveyed his life and mystical ideas in his work *Maârif*.

The oldest *nûsha* [copy] of Tirmidhi's only book *Maârif*, which consists of his conversations, is registered in the Mawlana Museum Ihtisas Library no. 2118 and dated February 9, 1288 (Hijri: 5 Muharram 687). However, despite being frequently and respectfully mentioned in the Mawlawi sources, no other copy exists of this work. This Persian work Tirmidhi titled *Maârif*

includes from time to time some Arabic parts and consists of three main parts involving the interpretation of Sura Muhammad (Qur'an, 47) and Sura al-Fath (Qur'an, 48). The first part explains religious worship and virtues such as prayer, fasting, repentance, and servitude, as well as Sufi idioms and phrases such as love, friendship, envy, humility (tavazu), knowledge, reason, struggle (mücâhada), and nafs. The second and third sections explain Surah Muhammad and Surah Fath within the framework of some mystical idioms. In the *Maârif* section, which forms the main part of his work and to which he gave it its name, he brings couplets from important poets in Persian literature such as Sanai Ghaznavi (d. 1131?), Attar of Nishapur (d. 1221?), and Nizami Ganjavi (d. 1214?) and also cites the *Maârif* of Sheikh Baha' ud-Din Walad, who had been his teacher and sheikh. The text of Tirmidhi's *Maârif* was first issued within the publications of Tehran University, with an explanation and appendix from the Iranian scientist, Prof. Dr. Bediuzzaman Furûzânfer in 1960 (1339 AH). Abdülbaki Gölpınarlı translated this work with explanations into Turkish in 1973 for the first time based on Tehran University's published work, the oldest manuscript number 2118 in the Mawlana Museum, the manuscript in Anthology No. 79 in the same Museum, and the manuscript copy no. 567 in the Üsküdar Selimağa Library. The second Turkish translation of the work to have been made was published in Ankara in 1995 by Ali Rıza Karabulut.

Burhan ud-Din Muhaqqiq Tirmidhi received his first education both in Balkh as a child and in Konya for 9 years in his youth. Not counting Rumi's father, Baha' ud-Din Walad, as his first teacher, Tirmidhi had an important place in Rumi's intellectual and educational life.

Apart from the information given in books regarding legends about Tirmidhi's work titled *Maârif*, no information is found beyond limited pieces of information about him and his mystical lifestyle, with these sources conveying the same information. When carefully examining the religious and mystical information he conveyed in his work as well as the different mystical lifestyle he conveyed in his anecdotal books, Burhan ud-Din Muhaqqiq Tirmidhi will be understood to have the characteristic of not only being Rumi's teacher, but also of being one who needs in-depth examination and investigation due to being a man with great ideas (mücâhede) as well as an important Sufi identity, as can be seen in the bibliographic essay given at the end of this study.

Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî'nin Hayatı

Adı Hüseyin,¹ lâkabı Burhâneddîn'dir. İsmiinin önünde kullanılan "Seyyid" Hz. Hüseyin soyundan Peygamber nesli olduğu için adına izafe edilmiştir. Bazı kaynaklarda adı Burhâneddîn, nisbesi de Huseynî olarak kaydedilir. Ayrıca Şems-i Tebrizî'nin Konya'ya gelişini Hz. Mevlâna'ya haber vermesinden dolayı da "Seyyid-i Sırdân" olarak vafedilir. Mevlâna'nın eserlerinde ise Burhâneddîn, Burhân-ı dîn ve Burhân-ı Muhakkık² gibi adlarla anılır, tasavvufî konulardaki araştırmaya yönelik vafından, delil aramaksızın Allah'ı müşâhede etmesinden ve eşyanın hakikatini "hak" olarak görmesinden dolayı da daha çok "Muhakkık" lâkabıyla tanınır. Kendisi de Maârif adlı eserinde kendinden "Muhakkık" diye bahseder. Bunun kendisinin en tanınmış lâkab ve unvanı olduğu savunulur.³ Daha çok ve kısa şekilde kullanılan Tirmizî nisbesi de doğduğu yere atfen isminin sonuna eklenmiştir.

Kaynaklarda genellikle Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî olarak anılan büyük mutasavvıf ve mücahede adamı 561/1166 veya 565/1169 yılında Seyyid Hasan Tirmizî'nin oğlu olarak Tirmiz'de dünyaya geldi.⁴ Kendisi hakkında ilk kaynak niteliğinde olan Sultan Veled'in İbtidânâme'sine göre burada eğitimlerini tamamladıktan sonra "gördüğü bir rüya üzerine" 40 yaşlarında Belh'e giderek (605/1208) 40 gün kadar Mevlâna'nın babası Sultânü'l-Ulemâ Bahâeddin Veled'in meclislerine katıldı,⁵ daha sonra Tirmiz'e geri döndü. Bir yıl kadar sonra tekrar Belh'e Bahâeddin Veled'in yanına giderek derslerine devam etti, bu sırada çocuk yaşlarındaki Mevlâna'nın yetişmesinde hocalık ve lalalık görevini üstlendi. Bahâeddin Veled ve ailesinin Belh'ten ayrılmasının ardından (609 veya 610 veya 619/1212 veya 1213 veya 1219) tekrar Tirmiz'e dönerek bazen ilâhî sarhoşluk halinde (cezbe ve sekr), bazen ders vererek, bazen de tefekkür ederek ovalarda dolaşıp günlerini geçirmeye başladı. Tirmizî 8-10 yıl kadar bu hâl üzere devam ederken bir gün ders verdiği esnada şeyhi Bahâeddin Veled'in Hakk'a yürüdüğü (23 Şubat 1231) kendisine mâlum olur ve Mevlâna'nın eğitimine yardımcı olması yönünde gördüğü rüya üzerine Konya'ya gider.⁶ Menâkıbnâmelerde Seyyid Burhâneddin'in Anadolu'ya gitme sebebi hakkında çeşitli rivayetler yer almaktadır. Sultan Veled'e göre ise Tirmiz ulularından birinin Bahâeddin Veled'in Konya'da olduğunu bildirmesi üzerine çok daha öncesi Anadolu'ya gitmeye karar vermiştir.⁷ Sipehsâlâr'ın rivayetine göre ise Konya'ya gelmeden önce Kayseri'ye uğrayıp bir süre şehrin yöneticisi Sâhib İsfahânî'nin evinde kaldığı da kaydedilmektedir. Sipehsâlâr ise bu olayı şöyle nakleder:

- 1 Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, c. I, (İstanbul: MEB Yayınları, 1989), 56.
- 2 Mevlâna Celâleddin Rumi, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak, c. II, (İstanbul: Maârif Yayınları, 1942-1946), 1319, 1320.
- 3 Franklin Lewis, "Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî", çev. Osman Nuri Küçük, c. VIII, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15, (2019), 160.
- 4 Semih Ceyhan, "Seyyid Burhâneddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXVII, (2009), 56.
- 5 Sultan Veled, *İbtidânâme*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, (Ankara: 1976), beyit: 4115 vd.
- 6 Feridûn b. Ahmed Sipehsâlâr, *Mevlâna ve Etrafındakiler*, çev. Tahsin Yazıcı, (İstanbul: 1977), 118; Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, c. I, 73; krş. Sultan Veled, *İbtidânâme*, beyit: 4271 vd.
- 7 Sultan Veled, *İbtidânâme*, beyit: 4278; krş. Ceyhan, "Seyyid Burhâneddin", 56.

“*Mevlâna Bahâeddin Veled (Tanrı ondan razı olsun) göçtüğü (öldüğü) vakit Seyyid Burhâneddin orada değildi. Şeyhinin korkunç ölüm haberini duyunca, küll üstünde matem tuttu ve tam bir yıl, o hazretin ayrılığıyla mum gibi eridi. Nihayet bir gece rüyada, Bahâeddin Veled’i (Tanrı ondan razı olsun) gördü. Bahâeddin Veled, büyük bir hiddetle: ‘Burhâneddin, benim Muhammed’imi nasıl yalnız bırakmışsın ve onu korumak hususunda kusur ediyorsun’ dedi. Burhâneddin bu hâlin heybetinden uyanınca, o bahane ile Konya’ya geldi ve Hüdâvendigâr’a ulaştı.*”⁸

1232 yılı sıralarında Konya’ya gelen Tirmizî, 9 yıl kadar Mevlâna’ya hocalık yapar.⁹ Bu sürenin ilk 3-4 yılında babasının bilgi seviyesine ulaşmış gördüğü Mevlâna’yı hâl ilmiyle mücehhez kılmak için çalışır, kalan kısmında ise onu Halep ve Şam’a eğitim için gönderir. Bu eğitim yolculuğunda Kayseri’ye kadar Mevlâna’ya eşlik eden Tirmizî,¹⁰ kendisi orada kalarak Mevlâna’yı Şam tarafına gönderir (1236?). 1240 yılı sıralarında eğitimini tamamlayarak Konya’ya dönen Mevlâna burada tekrar Tirmizî’nin kendisine hocalık etmesini istediğini, ancak Tirmizî’nin Kayseri’ye geri dönmek arzusunda olduğunu belirtir. Sipehsâlâr ve Eflâkî bu olayı naklederken Tirmizî’nin Şems-i Tebrîzî’yi kasıtlı “*buraya kuvvetli bir arslan yöneldi. Ben de bir arslanım, birbirimizle geçinemeyiz. Onun için gitmek istiyorum*” dediğini belirtir ve böylece Mevlâna’nın iznini aldığını söyler.¹¹

Tirmizî’nin 638/1240 yılında Kayseri’ye geri döndüğü ve 638 veya 639/1240 veya 1241 yılında burada vefat ettiği kaynakların ittifak ettiği bir tarihtir. Tirmizî vefatının ardından Kayseri’de bugünkü türbesinin bulunduğu yere defnedilmiş, Selçuklu devlet adamı Sâhib İsfehânî mezarının üzerine bir türbe yaptırmak istemişse de rüyasında gördüğü Tirmizî’nin itirazına binaen bu fikrinden vazgeçmiştir.¹² Tirmizî’nin günümüzdeki türbesi ise aynı zamanda Mesnevî şârihi olan Abidin Paşanın¹³ Ankara valiliği döneminde 1892 yılında inşâ edilmiştir. Tirmizî’nin ne zaman ve kim tarafından yazıldığı belli olmayan türbe kitabesinde ise;

“Tirmizli Seyyid, dinin muhakkıkı; yakîn yolunda dinin burhânı; o Muhyiddin’e (Arabi) ikincidir; onun doğum tarihini ‘sânî’ olarak bil; o yücenin göçüş yılı olarak da ‘kaddesallahu sırrıhu’s-sâmî’ bil.” mealindeki; “*Seyyid-i Tirmizî muhakkık-ı dîn; hest burhân-ı dîn be râh-ı yakîn; çünki sânist u be Muhyiddîn; sâl-i mevlûd-i u be ‘sânî’ bîn; şod rakam sâl-i nakl-i ân sâmi; ‘kaddesallahu sırrıhu’s-sâmî’*” mısırâları bulunur. Bu mısırâlardaki ‘sânî’ ve ‘kaddesallahu sırrıhu’s-sâmî’ ifadeleri ise ebced hesabıyla ilki doğum tarihine (561/1165-1166), ikincisi ise vefat tarihine (638/1240) delâlet etmektedir.¹⁴

8 Sipehsâlâr, *Mevlâna ve Etrafındakiler*, 118 vd.

9 Sultan Veled, *İbtidânâme*, beyit: 4318.

10 Franklin Lewis, *Mevlânâ Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*, (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2010), 150.

11 Sipehsâlâr, *Mevlâna ve Etrafındakiler*, 120; Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, c. I, 61.

12 Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, c. I, 70.

13 Âbidin Paşanın hayatı, eserleri, yaptığı işler ve Mesnevî şerhi ile ilgili eseri ile ilgili bkz. Nuri Şimşekler, “Devlet Adamı ve Mesnevî Şârihi Âbidin Paşa, Hayatı-İdareciliği-Eserleri”, *S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi 9-10*, (1995), 117-126.

14 Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî, *Maârif*. çev. Abdülbaki Gölpınarlı, (Ankara: 1973), 16.

Tasavvufî Kişiliği

Mevlâna Mesnevî'sinde, Tirmizî'nin "Söz fesahatini Mevlâna Celâleddin'e verdim; hâlimi de Selâhaddin hazretlerine bağışladım" sözünü desteklercesine;

پخته گرد و از تغیر دور شو - رو چو برهان محقق نور شو
چون ز خود رستی همه برهان شدی - چون که بنده نیست شد سلطان شدی
ور عیان خواهی صلاح دین نمود - دیده‌ها را کرد بینا و گشود¹⁵

(Piş ve bozulmaktan kurtul; git, Burhân-ı Muhakkık gibi nûr ol.

*Kendinden kurtulunca tamamen Burhân olursun; kul (kendisi) yok olunca sultan kesilir.
Bunu ayan beyan görmek istersen Selâhaddin gösterdi; gözleri açtı, görür bir hale getirdi.)*

Mevlâna bir gazelinde de Tirmizî'nin kendisine etkisini dile getirir ve şöyle der:

هین آن لب ساغر بنه اندر لب خشکم - و آنکه بشنو سحر محقق ز دهانم¹⁶
*(Hadi, o kadeh misali dudağını şu kurumuş dudağıma koy!
İşte o zaman dinle Muhakkık'ın sihri benim dilimden)*

Abdülbâki Gölpinarlı'ya göre Divan-ı Kebir'de yer alan aşağıdaki gazel de, Tirmizî'nin Kayseri'ye son olarak dönüşünden sonra bir semâ esnasında söylenmiştir. Gölpinarlı'nın temkinli verdiği bu bilgi, kendisinin de belirttiği gibi eğer doğru ise bu gazelden Mevlâna'nın Tirmizî'nin vasıflarına, özellikle "seyyid-i sırdân" lâkabına dair bilgileri bulmak mümkündür:

پنهان به میان ما می گردد سلطانی - و ندر حشر موران افتاده سلیمانی
می بیند و می داند یک یک سر باران را - امروز درین مجمع شاهنشاه سردانی
اسرار بر او ظاهر همچون طبق حلوا - گر مکر کند دزدی و راست رود جانی
نیک و بد هر کس را از تخته پیشانی - می بیند و می خواند با تجربه خط خوانی
در مطبخ ما آمد یک بی من و بی مایی - تا شور در اندازد بر ما ز نمکدانی
امروز سماع ما چون دل سبکی دارد - یا رب تو نگهدار از آسیب گرانجانی
آن شیشه دلی کو دی بگریخت چو نامردان - امروز همی آید پر شرم و پشیمانی
صد سال اگر جایی بگریزد و بستیزد - پرگریه و غم باشد بی دولت خندانی
خورشید چه غم دارد از خشم کند گازر - خاموش که باز آید بلبل به گلستانی¹⁷

(Aramızda gizli bir padişah var;

karıncalar topluluğuna bir Süleyman'dır, düşmüş.

Bugün şu toplulukta bir padişahlar padişahu var;

öyle bir padişahlar padişahu ki, bütün dostların sırlarını bir - bir görüyor, biliyor.

Sırlar, helva tabağı gibi ona karşı apaçık ortada;

bir hürsüz düzen mi kurmuş, bir can doğru mu yürümüş, eğri mi, hepsi âşikâr ona.

Herkesin alnındaki iyiliğini de görüyor, kötülüğünü de

yazı okumada öylesine bir tecrübeli ki, hem görüyor, hem okuyor.

15 Mevlâna Celâleddin Rumi, *Mesnevî: The Mathnawi of Jalaluddin Rumi*, nşr. Reynold, A. Nicholson, c. II, (Leiden: 1925-1940), beyit: 1318-1320 vd.

16 Mevlâna Celâleddin Rumi, *Külliyât-ı Dîvân-ı Şems*, nşr. Bediüzzamân Furûzânfer, c. II, (Tahran: 1374 hş./1994), Gazel no: 1489, beyit: 4.

17 Mevlâna Celâleddin Rumi, *Külliyât-ı Dîvân-ı Şems*, Gazel no: 2570.

*Mutfağımıza benlikten, bizlikten kurtulmuş bir er geldi;
tuzladan bir avuç tuz alacak da atacak bize; lezzetli bir hale getirecek bizi.
Bugün semâmız pek canlı, pek hareketli;
Yârabbi, sen miskinliğe düşmekten koru bizi!
O sırca gönüllü, hani dün nâmertler gibi kaçıyordu ya;
bak, bugün pişman olmuş, utana - sıkıla nasıl da geri geliyor.
Yüz yıllarca direnip inat etse, bir yere kaçsa;
gülüp duran devlete erişemez, ağlar durur, dertler içinde boğulup gider.
Elbise yıkayan, elbisesini kurutmak için serdiğinde güneş çıkmadı diye güneşe kızsâ
güneşe ne gam;
sus; elbette bülbül döner, gül bahçesine tekrar gelir.)¹⁸*

Mevlâna'nın bu beyitleri ile birlikte, Tirmizî ile ilgili hayatı hakkında olmasa da tasavvufi yaşamıyla ilgili en eski ve tafsilatlı mâlumat veren kaynak, gençlik döneminde Tirmizî ile babası Mevlâna'nın sohbetlerine şahit olan Sultan Veled'dir. *İbtidânâme* adlı mesnevisinin girişinde onu silsile gereği Şems'ten önce "Tanrı'ya ulaşanların sultanı" olarak anar ve eserinin devamında Tirmizî'nin dedesi Bahâeddin Veled'e mürit olmasını anlatır.¹⁹ Ayrıca eserindeki derin mânâların Tirmizî'den kendisine bağış olduğunu belirtir,²⁰ Tirmizî'nin Konya'ya gelerek babasına hocalık yapmasından bahseder. Tirmizî'nin:

"Bana, şeyhim Sultânü'l-Ulemâ'dan (Bahâeddin Veled) iki büyük şey nasip olmuştur: Biri söz fesahati, diğeri hâl güzelliği. Söz fesahatini, Mevlâna Celâleddin'e verdim; çünkü onun hâlleri çoktur, buna muhtaç değildir. Hâlimi de Şeyh (Kuyumcu) Selâhaddin hazretlerine bağışladım. Çünkü onun hiç söz söylemek hassası yoktur."

demesi²¹ hem şeyhinden etkilenmesini hem de Mevlâna ve Kuyumcu Selâhaddin'le olan mânâ yakınlığını göstermektedir.

Sipehsâlâr'ın *Risâle*'si ve Ahmed Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-ârifin*'i de Sultan Veled'i kaynak almakla birlikte Tirmizî ile ilgili farklı hususları dile getirirler. Sipehsâlâr eserinin üçüncü bölümünde Mevlâna'nın dostlarını ve halifelerini anarken Tirmizî'yi ilk sıraya koyar ve Mevlâna'nın vefatı bölümünün hemen ardından getirir ve;

"Bunların birincisi, velîlerin ve gerçeği arayanların tacı, temiz ve ârif kişilerin özü, nâsüt sırlarının tercümanı, lâhutî remizlerin kandili, meczûbların övündüğü kişi, ârif, olgun ve kılı kırk yaran Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî, büyük veliler; keşif ve sırlar sahibi kişiler zümresindendi. Tanrı'ya güvende ve kendinden sıyrılmada sebatlı ve ilâhi bilgide taşkın bir denizdi. Bütün ömrü, mücâhede, riyâzet, müşâhede ve mühîm işlerle uğraşmakla geçiyor ve daima tevhidden bahsediyor; yalnızlığa çekilme ve halktan ayrılmaya büyük bir istek gösteriyordu. Dünya ve

18 Mevlâna Celâleddin Rumi, *Divân-ı Kebîr*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, c. III, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 97, Gazel no: CCX.

19 Sultan Veled, *İbtidânâme*, beyit: 4119 vd.

20 Sultan Veled, *İbtidânâme*, beyit: 3946 vd.

21 Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, c. II, 122.

halka yüz çevirmişti. O zaman bütün evtâd ve abdâlin mihveri onun mübarek vücudu idi."²² cümlelerini sarfeder. Devamında ise Bahâeddin Veled'in Maârif'ini bin kere Mevlâna'ya okuduğu tespîtinî yapar.

Eflâkî de Tirmizî'ye bir bölüm ayırdığı eserinde onun Horasan, Tirmiz, Buhara ve sair ülkelerde "Seyyid-i Sırdân" unvanıyla tanındığını belirterek "daima kalplerde bulunan sırları, bilinmeyen yüce ve aşıklık şeyleri söylerdi" der.²³ Eflâkî eserinin devamında Tirmizî'nin vasıflarını anlatırken Kayseri'de bulunduğu dönemlerde buranın hâkimi Sâhib Şemseddîn-i İsfehânî'nin Tirmizî'ye birçok hizmetlerde bulunduğunu, onu bir mescide imam tayin ettiğini, ancak Tirmizî'nin namaz kıldırırken tam bir gün ayakta kalıp, rükû ve secdeyi de böyle geçirdiğini nakleder; halkın ise buna katlanamadığını söyleyerek imamlıktan ayrılmak istediğini belirtir. Cemaat ise 'Senin arkanda kıldığımız bir rekât namaz, bin rekât namaz yerine geçer' diyerek onun imamlıktan ayrılmasına müsaade etmediklerini belirtir. Yine Eflâkî, adını 'Seyyid' olarak andığı Tirmizî'nin, Bahâeddin Veled'e mürit olduktan sonra zaman zaman meczubvârî bir şekilde sahralarda gezdiğini, başı ve ayakları çıplak on iki sene ormanlarda ve dağlarda dolaştığını belirtir. Arpa unu ile dolu bir dağarcığı olduğunu ve on iki günde bir yemek yediğini, açlıktan dolayı da bütün dışlarının döküldüğüne vurgu yapar. Bir seher vakti ise gayb âleminden "bugünden itibaren riyazeti bırak ve artık zahmet de çekme" diye ses duyduğunu, Tirmizî'nin ise 'Peygamberimizi bütün insanlara gönderen Allah'a yemin ederim ki, Allah'ı tamamıyla görmeden mücâhededen elimi çekmeyeceğim' dediğini belirtir. Eflâkî, Tirmizî'nin Mevlâna'ya öğrettiği ve onun da severek okuyup çevresindekilere ezberlettiği şu şiiri de naklederek Tirmizî'nin Mevlâna'ya etkisini vurgulamak ister:

"Ruhun başlangıcı Tanrı'nın arşının nurundandır. Cisim ve bedeninin aslı da topraktır. Cebbâr ve melik olan Tanrı 'Ben Rabbiniz değil miyim?' âyetindeki ahdi ve mihnetleri kabul etsinler diye onların arasını telifetti. Ruh gurbette, cisim de vatanındadır. Bîçâre ve hazin garibe acı."²⁴

Mevlâna Dergâhı hizmetkârları Lokmanî Dede (öl. 1519) Sultan Beyazıt adına kaleme aldığı manzum *Menâkıb-ı Mevlâna*'sında Tirmizî'ye ancak birkaç beyit ayırır ve onun Mevlâna'ya gizli olan birçok sırları âşikâr eylediğini ve kerametler gösterdiğini anarak bunların sözle anlatılamayacağını belirtir.²⁵

Sefîne-i Evliyâ müellifi Hüseyin Vassâf da Tirmizî'nin bilinen hikâyesini kısaca naklederek onun ateşli kül üzerinde oturması kerametini yazar ve Mevlâna'ya ulûm-i şer'iyye, hakâyık, dekâyık, âdâb-ı tarikat gibi konularda bildiği her şeyi verdiğini vurgular.

Mevlâna ve Mevlevîlik ile ilgili kaleme alınmış menâkıb kitaplarında özellikle silsileler yazılırken Tirmizî'nin adı hemen Bahâeddin Veled'den sonra anılmış ve genellikle *İbtidânâme*, *Risâle-i Sipehsâlâr* ve *Menâkıbü'l-ârifîn*'de bahsedilen hususlar dile getirilmiştir. Bu eserlere örnek olarak Konya Mevlevîhânesi'nde yetişen ve burada Mesnevîhânlık yapan Derviş Senâî

22 Sipehsâlâr, *Mevlâna ve Etrafindakiler*, 117 vd.

23 Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, c. I, 56.

24 Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, c. I, 299.

25 Lokmanî Dede, *Menâkıb-ı Mevlâna*, haz. Halil Ersoylu, (Ankara: TDK Yayınları, 2001), beyit: 1244-1247.

Halil'in (öl. 950/1543) Abdülvehhâb b. Muhammed el-Hemedânî'nin *Sevâkıbu'l-Menâkıb* adlı eserini Türkçeye mensur olarak çevirdiği *Tercüme-i Menâkıb-ı Sevâkıb*'ını,²⁶ Sahih Ahmed Dede'nin *Mecmû'âtü't-tevârîhi'l-Mevleviyye*'sini²⁷ Hocazâde Ahmed Hilmi'nin *Silsile-i Meşâyih-i Mevleviyye*'sini²⁸ (İstanbul, 1318/1900), Fazlullâh Rahîmî'nin *Mesnevî*'den müntahap hikâyelerin Türkçe mensur şerhi olan III ciltlik *Gülzâr-ı Hakikat*'nı²⁹ (İstanbul, 1326-1329/1910-1911) saymak mümkündür. Yazımızın bu bölümünü Bahâriye Mevlevîhânesi müntesiplerinden Midhat Bahârî Beytur'un (1875-1971) Tirmizî'ye söylediği bir şiiri ile tamamlamak isteriz:

Mevlâna'nın mürebbî ve mürşidi Seyyid Burhâneddîn Hazretlerine Tâzimlerim
Sînemizde dalgalandı bahr-i bî-pâyân-ı aşk
Lâ-Yezâlî nûrdan bir incidir ihsân-ı aşk

Ey büyük Burhân-ı dîn! Sen lutf-i Hak'sın âleme
Aldı ilkin feyzi senden Hazret-i Sultân-ı aşk

Nûr-i Mevlânâ'dır; burcundan doğan parlak güneş
Sâyesin saldı bize sayende, ol cânân-ı aşk

Yalnız dinin değil, Hakk'ın dahi burhânısın
İşte Mevlânâ senin vasfında bir burhân-ı aşk

Kubbe-i Hadrâ'sının her bir taşı bir Tûr'dur
Şems-i Hak'tır, nûr-i Ahmed'dir, meh-i tâbân-ı aşk

Bülbülüm, gülzâr-ı Mevlânâ'da mestâne öten
Olmuşum zira onun vasfında ben hayrân-ı aşk

Hâk-i pâ-yi lutfuna düştüm efendim, bahş kul!
Midhat-ı nâçîzine her ne ise şân-ı aşk³⁰

26 Eser, 5^adan sonra birinci bâbta Bahâeddîn Veled'in; ikinci bâbta Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-i Tirmizî'nin menkıbelerini anlatarak Hz. Mevlâna ile devam eder. (İstanbul, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, Mülhak no: 50)

27 *Mevlevîlerin Tarihi*, haz. Cem Zorlu, Mevlâna Müzesi İhtisas Kütüphanesi Yazma no: 5446, (İstanbul: 2003) bkz. muhtelif sayfalar.

28 Eser, Mevlâna'nın ve Mevlevî şeyhleri silsilesinde Muhammed Bahâeddîn Veled'in, Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-i Tirmizî'nin ve Şems-i Tebrîzî'nin hâl tercümelerini ve menkıbelerini içerir.

29 Eserin I. cildinde 42 hikâye, II. cildinde 27 hikâye ve III. cildinde de Hz. Mevlâna, Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-i Tirmizî, Şems-i Tebrîzî ve Peygamber Efendimiz hakkında çeşitli bilgilerden sonra 55 hikâye mevcuttur.

30 Mithat Bahârî Beytur, *Mesnevî Gözüyle Mevlâna*, (İstanbul: Kırkambar Yayınları, 2001), 262.

Tirmizî'nin Maârif'i

Tirmizî'nin sohbetlerinden meydana gelen, ancak ilk olarak kim yada kimler tarafından dikte edildiği bilinemeyen *Maârif* adlı Farsça tek eseri vardır. En eski nüshası Argun b. Aydemir b. Abdullah el-Mevlevî tarafından istinsah edilen Mevlâna Müzesi İhtisas Kütüphanesi 2118 no' da kayıtlı 5 Muharrem 687/9 Şubat 1288 tarihli Maârif'in aslının, Tirmizî'nin vefatından (1241) hemen sonra oluşturulduğu tahmin edilmektedir. Konya, İstanbul ve Kayseri kütüphanelerinde az sayıda yazma nüshaları bulunan Maârif'in Mevlevîler tarafından fazla zikredilmemesi veya incelenmemesi de muhtemelen bu nüsha azlığından kaynaklanmaktadır. Hayatının ilk dönemlerini Bahâriye Mevlevihânesi'nde geçiren Midhat Bahârî (Beytur) Mevlâna ahfadından Prof.Dr. F. Nâfiz Uzluk'a yazdığı 23 Ekim 1947 tarihli bir mektubunda şöyle demektedir:

“Daha dergâhlar açıldı, bir Ramazan akşamı Üsküdar Mevlevihânesi'ne iftara gittim. Ma'lûmi âlileri maksat iftar değil, merhûm Hazret-i Remzi'nin (Akyürek) sohbetinden nevâle-çîn (faydalanmak) olmuştuk. O akşam iftarda bir hayli muhibler de bulunuyordu. İftardan sonra birçok zevat gittiler. Fakir Remziyi remz-âşinâ ile bir müddet can sohbetleri ettik. Bir ara yanındaki sedirin yastığı üzerinde bir kitap duruyordu; güzüme ilişen bu kitabın ne olduğunu sordum. Hazret: Ma'ârifî Seyyidi Sırdân dedi ve elime uzattı. Fakir sevdim, mütalâa etmek üzere on beş yirmi gün kadar i'âre (ödünç) etmelerini rica ettim, kabul ettiler. İşte nüshası pek ender bulunan Ma'ârifî Hazret-i Seyyid'i o sayede mütalâa etmek şerefine erdim. Fakat ne yazık ki uzun müddet yanımda kalıp da istinsah edemedim. Yahud imkân müsait olup da bir kopyasını aldıramadım. Hazret-i Seyyid hakikaten çok büyük ilâhi bir zâtır.”³¹

Tirmizî'nin, zaman zaman Arapça bölümlerin de yer aldığı bu Farsça eseri, “Maârif”, “Muhammed” ve “Feth” surelerinin tefsiri olarak üç ana bölümden oluşur. İlk bölümde namaz, oruç, tövbe, kulluk gibi dinî ibadet ve erdemler; sevgi, dostluk, haset, tevazu, ilim, akıl, mücâhede, nefis gibi tasavvufî deyim ve ibareler açıklanmıştır. İkinci ve üçüncü bölümlerde ise Muhammed ve Feth surelerini tevhid ilmi, riya, ihlâs, huzur-sükûn, âşık-mâşuk gibi deyimler çerçevesinde tefsir etmiştir. Eserinin ana kısmını oluşturan ve esere adını veren “Maârif” bölümünde Senâi-yi Gaznevî (1131 ?), Attâr-ı Nişâbüri (1221 ?) ve Nizâmî-i Gencevî (1214 ?) gibi Fars edebiyatının tanınmış şâirlerden beyitler nakletmiş, hocası ve şeyhi Bahâeddin Veled'in *Maârif* adlı eserinden alıntılar yapmıştır. Sahayla ilgili bilim adamlarının tespitine göre Tirmizî'nin *Maârif*'i şeyhi Bahâeddin Veled'in *Maârif*'i ve öğrencisi Mevlâna'nın başta *Fîhi mâfîh* ve *Mesnevî* olmak üzere diğer eserleriyle konuların aktarılması, üslubu ve anlam birliği açısından örtüşür. Bu husus da her üçünün fikirleri ve temellerinin aynı değerler üzerine kurulduğu anlamına gelmektedir.

Maârif'in metni ilk olarak Prof.Dr. Bedüzzamân Furûzânfer'in açıklama ve haşiyeleriyle Tahran Üniversitesi yayınları arasında 1339 hş/1960 yılında yayınlanmıştır.³² Abdülbaki

31 Nuri Şimşekler, *Pir Aşkına-Mevlevî Şeyhi Midhat Bahârî'nin Mektupları*, (İstanbul: TİMAŞ Yayınları, 2009), 181 vd., 42. Mektup.

32 Bu yayının hikâyesi için bkz. Franklin Lewis, “Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî”, çev. Osman Nuri Küçük, c. VIII, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15, (2009), 160 vd.

Gölpınarlı bu matbu nüshayı, Mevlâna Müzesi'ndeki 2118 no'lu en eski nüshayı, yine aynı Müzedeki 79 no'lu mecmuadaki nüshayı ve Üsküdar Selimağa Kütüphanesi'ndeki 567 no'lu nüshayı esas alarak eseri açıklamalarla birlikte ilk kez Türkçeye çevirerek yayınlamıştır (T. İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1973). Eserin günümüze kadar yapılan ikinci çevirisi ise Ali Rıza Karabulut'un kaleminden çıkmış ve 1995 yılında Ankara'da Mektebe Yayınları tarafından neşredilmiştir.

SEYYİD BURHÂNEDDİN MUHAKKİK-I TİRMİZÎ VE MAÂRİF'İNİN BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ³³

I. KİTAPLAR

a. Maârif (Metin)

Ma'ârif, Seyyid Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî, bâ-tashihât ve havâşî-i Bedî'üzzamân Furûzânfer, Tahran Üniversitesi Yay., 1339 hş/1960 (Maârif'in Farsça metni)

b. Maârif (Çeviri)

Maârif-i Seyyid Burhaneddin Muhakkik Tirmizi, çev. Abdûlbâki Gölpınarlı, İş Bankası Yay., İstanbul, 1973

Maârif, Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî, çev. Ali Rıza Karabulut, Ankara, 1995

c. Hayatı ve eseri hakkında bilgi veren münferit eserler

Satoğlu, Abdullah, *Mevlâna'nın Hocası Seyyid Burhaneddin*, Ankara, 1968, 80 s. (Diğer baskı: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., 1999, 88 s.)

Çayırdağ, Mehmet, *Seyyid Burhaneddin Hüseyin* (Seyyid-i Sırdan Muhakkik-ı Tirmizî), Emek Matbaacılık, 1984 (Bir diğer baskısı: Kayseri Eski Eserleri Müzeleri ve Turizmi Sevenler Derneği, 1989)

Karabulut, Ali Rıza, *Mevlâna'nın Hocası Seyyid Burhaneddin ve Kayseri*, İlmîye Tarihinde

33 Yukarıdaki metinde bahsedildiği gibi, Mevlâna ve çevresindekilerin anlatıldığı Sultan Veled'in *İbtidânâme'si*, Sipehsâlâr'ın *Risâle'si*, Eflâkî Dedenin *Menâkıbü'l-ârifin*'i gibi dönem eserleri ve ayrıca Mevlâna ve Mevlevîlik ile ilgili sonraki yüzyıllarda kaleme alınmış Osmanlıca veya Türkçe eserlerin hemen hemen tamamında bölüm içeriklerinde veya başlık halinde munfasıl bir bölüm ayrılarak Muhakkik-ı Tirmizî hakkında bilgiler verilmiştir. Tahmin edileceği üzere sayısı bir hayli fazla olan bu eserler, seçme olarak hazırladığımız bu Bibliyografyaya dâhil edilmemiştir. Makale metnimizde bu bilgilerin kapsam ve yerleri ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Bu Bibliyografya Denemesi'nde Maârif'in metni dışında sadece Türkçe hazırlanan eser ve makalelere yer verilmiş ve bu eserlerde özellikle makale metnimizden farklı yazılan "Seyyid-i Sırdan, Burhâneddîn, Seyyid Burhaneddin..." gibi başlıklarının yazım şekline müdahale edilmemiş, yayımlandığı şekliyle alınmıştır.

Yine, TÜRKKAD tarafından 30 Eylül-1 Ekim 2011 arası Kayseri'de düzenlenen ve Ağustos 2022 tarihi itibarı ile henüz bildirileri yayınlanmayan "Dosta Dost Olanlar Seyyid Burhâneddîn Uluslararası Sempozyumu" bildirileri bu Bibliyografyada yer almamaktadır. Bu makale yazarının da "Sır Kalan Seyyid-i Sırdân ve Mütevâzı Bibliyografyası" başlıklı bildiri sunduğu adı geçen Sempozyumun bildiri başlıklarına şu linkten ulaşmak mümkündür: <https://turkkad.org/wp-content/uploads/2019/07/program-110926.pdf>

Ayrıca anılan Sempozyum hakkında bilgi için: <https://turkkad.org/hizmet/dosta-dost-olanlar-uluslararası-seyyid-burhaneddin-sempozyumu/>

Meşhur Mutasavvıflar, Seyyid Burhaneddin Vakfı Yay., Kayseri, 1994

Sevgi, Hacı Ahmet, *Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî*, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1995, 92 s.

Kağıtçı, Yaşar, *Hz. Mevlânâ'nın Hocası Seyyid Burhâneddin Hazretleri*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2014

Hüsrevoğlu, Mehmet, *Mevlana'nın Üstadı Seyyid Burhaneddin Hz.*, Kayseri, Arz Yayıncılık, 2017

Bekçi, Emrah, *Mevlânâ Celaleddin-i Rumi'nin Hocası Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî* (Seyyidi Sırdan), Beyazıt Yayınları, 2017, 195 s.

II. BİLDİRİ VE MAKALELER (Hayatı - edebî, tasavvufî kişiliği - eseri)

Sevgi, H. Ahmet, “Mevlâna'nın Dilinden Seyyid Burhan al-Din Muhakkık-ı Tirmizî (Seyyid-i Sırdan)”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, Kayseri, 1985, ss. 331-337

Satoğlu, Abdullah, “Mevlâna'nın İlk Hocası Seyyid Burhaneddin”, *Millî Kültür*, 1990, ss. 12-15.

Bayram, Mikail, “Seyyid Burhâneddin-i Muhakkık-ı Tirmizî der Telâtum-i Havâdis-i Siyâsî”, *Mevlânâ ez Dîdgâh-i Türkân ve İrânîyân*, Hazırlayan: Râyezni-yi Ferhengî-yi Cumhûrî-yi İslâmî-yi İrân (İran İslam Cumhuriyeti Ankara Kültürü Müsteşarlığı), Ankara, 1369 hş., ss. 147-158. (Aynı makalenin Türkçesi için bkz. Aynı müellif: “Devrinin Siyasi Olayları İçinde Seyyid Burhanu'd-din”, *I. Kayseri Kültür ve Sanat Haftası Konuşmaları ve Tebliğleri*, Kayseri Belediye ve Özel İdare Birliği Yayınları, Kayseri, 1987, ss. 86-88)

Yakıt, İsmail, “Mevlâna'ya Göre Seyyid Burhaneddin”, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Kayseri'de Bilim ve Din Sempozyumu*, (30-31 Mayıs 1996), Ankara, 1998, ss. 43-50

Cebeci, Lütfullah, “Seyyid Burhaneddin Muhakkık Tirmizî'nin Mevlâna'nın Eğitimindeki Yeri”, *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Kayseri'de Bilim ve Din Sempozyumu*, (30-31 Mayıs 1996), Ankara, 1998, ss. 31-42

Cebecioğlu, Ethem, “Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî'nin Bazı Tasavvufî Kavramlara Getirdiği Metaforik Yaklaşımlar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXVIII, Ankara, 1998

Dikici, Recep, “Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî”, *Hz. Mevlâna'nın Çevresi ve Etkileri*, 1998, *Mevlâna Panellerinde Sunulan Bildiriler -I-*, Konya, 2000, ss. 11-13

Satoğlu, Abdullah, “Mevlâna'nın İlk Hocası: Seyyid Burhaneddin (Muhakkık-Tirmizî)”, *Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni - Bildiriler*, 15-17 Aralık 2000), Ankara, ss. 203-212

Akşit, Ahmet, “Mevlevî Yazarların Seyyid Burhaneddin'in Kayseri'ye Gidişi Hakkındaki Rivayetlerine Dair”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeler Dergisi*, 19 (1), Temmuz 2004, ss. 1-8

Lewis, Franklin D., “Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî”, *Çev. Osman Nuri Küçük, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009/1, c. VIII, Sayı: 15, ss. 159-176

Nizam, Betül Sinan, Kemâl Ahmed Dede'nin Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâ Adlı Eserinde Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî ve Menkıbeleri, *FSM Üniversitesi İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 6 (2015) Güz, ss. 175-187

Büyüközkara, Ender, Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî’de Ahlakî Arınma, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2019, 14/1, ss. 275-314³⁴

Sucu Köroğlu, Nurgül “Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî’nin Maârif’inde Nefsle İlgili Mütalaalar”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Şubat, 2022, No. 15, ss. 271-292

III. ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

a) Türkçe

YAZICI, Tahsin, “Tirmizî”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, 1979, c. XII, ss. 389-390

Ceyhan, Semih, “Seyyid Burhâneddin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2009, c. XXXVII, ss. 56-58

Şimşekler, Nuri, “Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî”, *Konya Ansiklopedisi*, 2012, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., Konya, 2011, c. II, ss. 199-201

b) Farsça

Hirevî, Necîb Mâyil, “Burhân-ı Muhakkık”, *Dâ’iretü’l-me’ârif-i Bozorg-i İslâmî*, Tahran, 1367 hş., XII, ss. 59-61

IV. ESKİ HARFLİ TÜRKÇE

Âyîne-i Seyyîd-i Sırdân, Haz. Ahmed Remzi Akyürek; Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî’nin menkıbelerinin manzum olarak yer aldığı bir eserdir. Terkiî-i Bend şeklinde kaleme alınan eser, 13 bendden oluşur. 1316/1898 yılında Sivas’ta neşredilmiştir.³⁵

Eski Harfli Türkçe olarak Tirmizî hakkında yazılmış bu münferit eser haricinde Mevlâna, çevresindekiler, Mevlvî şeyhleri gibi genel antolojik eserlerde de kendisi hakkında bilgi mevcuttur. Meselâ 1900 yılında yazılan *Silsile-i Meşâyih-i Mevlevîyye* (Müellif: Hocazâde Ahmed Hilmi) Mevlvî şeyhleri silsilesinde Muhammed Bahâeddin Veled’in, Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî’nin ve Şems-i Tebrîzî’nin hal tercümelerini ve menkıbelerini verdikten sonra Hz. Peygamber efendimizden başlayıp Mevlâna’ya kadar yirmi kişinin ismini içeren Mevlvî silsilesini aktarır.³⁶

Sonuç

Mevlâna’nın ilk hocası mahiyetinde olan babası Bahâeddin Veled’i saymazsak “hoca” anlamında hem çocukken Belh’te hem de gençliğinde 9 yıl boyunca Konya’da ilk eğitimlerini aldığı “Seyyid-i Sırdân” lâkablı Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî, Mevlâna’nın düşünce ve

34 Makalenin başında (1 No’lu Dipnot olarak) Tirmizî ile ilgili kısa bir “Bibliyografya” da yer almaktadır. Tirmizî hakkında hazırladığımız bu çalışmamızda nakledilen münferit eserler Bibliyografyası haricinde menkıbe, derleme, mecmua, antoloji gibi Tirmizî’nin de yer aktarıldığı bizim almadığımız bazı çalışmaları aktarması açısından faydalı bir “Bibliyografya”dır.

35 Ali Temizel, *Mevlâna, Çevresindekiler Mevlevilik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*, (Konya: S.Ü. Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2009), 58.

36 Bkz. Temizel, *Mevlâna, Çevresindekiler Mevlevilik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*, 32.

eğitim hayatında önemli bir yer üstlenmiştir. Kendi vermiş olduğu eğitimler haricinde Mevlâna'yı 4 (yada 7) yıl Halep ve Şam'a eğitimini tamamlaması için de gönderen Muhakkık-ı Tirmizî dini bilimlerde Mevlâna'nın yetişmesinde ve onun ufkunun açılmasında da büyük katkısı olan yönlendirici eğitimdenleri biri olmuştur.

Tirmizî'den istifadesini ve üzerindeki etkisini “*İşte o zaman dinle, Muhakkık'ın sihrini benim dilimden*” cümlesiyle dile getiren Mevlâna da eğitimine devam için Tirmizî'den ayrılmak istememesi hatta bunda ısrar etmesi üzerine onun Şems-i Tebrizî'yi kasıtlı “*buraya kuvvetli bir arslan yöneldi. Ben de bir arslanım, birbirimizle geçinemeyiz. Onun için gitmek istiyorum*” diyerek Mevlâna'yı “Şems-i Tebrizî'ye emanet etmesi” de yine Muhammed Celâleddin adlı bir ilim insanının “Mevlâna” sıfatına kavuşmasına vesile olacaktır.

Tirmizî'nin sohbetlerinden meydana gelen *Maârif* adlı eseri, hayatı ve mücahedeleri ile ilgili menkıbe kitaplarında aktarılan bilgiler haricinde kendisi ile ilgili sınırlı bilgi ve aynı bilgileri aktaran kaynaklar haricinde malumat yoktur. Burada nakledilmeye çalışılan Bibliyografya denemesinde de görüleceği üzere hayatından çok, eseri, eserinde naklettiği dini ve tasavvufi bilgiler ve menkıbe kitaplarında nakledilen mücahedeleri dikkatle incelenirse Muhakkık-ı Tirmizî'nin özelliğinin sadece “Mevlâna'nın Hocası” sıfatı olmayıp detaylı incelenip araştırılması gereken büyük bir “mücadele insanı” ve önemli bir mutasavvıf kimlik olduğu anlaşılacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Abdülvehhâb b. Muhammed el-Hemedânî. *Sevâkıbu'l-Menâkıb*. Çev. Senâ'î Halil. *Tercüme-i Menâkıb-ı Sevâkıb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi, Mülhak no: 50.
- Ahmed Eflâkî. *Âriflerin Menkıbeleri*. Çev. Tahsin Yazıcı. I-II. İstanbul: MEB Yayınları, 1989.
- Beytur, Mithat Bahâri. *Mesnevî Gözüyle Mevlâna*. İstanbul: Kırkambar Yayınları, 2001.
- Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî. *Maârif*. Çev. Abdülbaki Gölpinarlı. Ankara: 1973.
- Ceyhan, Semih. “Seyyid Burhâneddin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. XXXVII: 56, 2009.
- Fazlullâh Rahîmî. *Gülzâr-ı Hakikat*. I-III. İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye Matbaası, 1326-1329/1910-1911.
- Hocazâde, Ahmed Hilmi. *Silsile-i Meşâyih-i Mevlevîyye*, İstanbul: 1318/1900.
- Lewis, Franklin. *Mevlânâ Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010.
- Lewis, Franklin. “Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî”. Çev. Osman Nuri Küçük. VIII. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 15, (2009): 159-176.

- Lokmanî Dede. *Menâkıb-ı Mevlâna*. Haz. Halil Ersoylu. Ankara: TDK Yayınları, 2001.
- Mevlâna Celâleddin Rumi. *Külliyyât-ı Divân-ı Şems*. Nşr. Bediüzzamân Furûzânfer. I-II. Tahran: 1374 hş./1994.
- Mevlâna Celâleddin Rumi. *Mesnevî: A., The Mathnawi of Jalaluddin Rumi*. Nşr. Nicholson Reynold. I-VIII. Leiden: 1925-1940.
- Mevlâna Celâleddin Rumi. *Mesnevî*. Çev. Veled İzbudak. I-VI. İstanbul: Maârif Yayınları, 1942-1946.
- Mevlâna Celâleddin Rumi. *Divân-ı Kebîr*: Çev. Abdülbâki Gölpinarlı, I-VII, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Sahih Ahmed Dede. *Mecmû'âtü'l-tevârihi'l-Mevlevîyye: Mevlevîlerin Tarihi*. Haz. Cem Zorlu. İstanbul: Mevlâna Müzesi İhtisas Kütüphânesi, Yazma no: 5446, 2003.
- Sipehsâlâr, Ferîdûn b. Ahmed. *Risâle-i Sipehsâlâr be Menâkıb-ı Hüdâvendigâr*. Çev. Tahsin Yazıcı, Mevlâna ve Etrafindakiler. İstanbul: 1977.
- Sultan Veled. *İbtidânâme*. Çev. Abdülbaki Gölpinarlı. Ankara: 1976.
- Şimşekler, Nuri. "Devlet Adamı ve Mesnevî Şârihi Âbidin Paşa, Hayatı-İdareciliği-Eserleri". *S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi*. 9-10 (1995):117-126.
- Şimşekler, Nuri. *Pîr Aşkına-Mevlevî Şeyhi Midhat Bahârî'nin Mektupları*. İstanbul: TİMAŞ Yayınları, 2009.
- Temizel, Ali. *Mevlâna, Çevresindekiler Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*. Konya: S.Ü. Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 2009.

